

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega

* Adorp * Sauwerd * Wetsinge

een terugblik op de bouw van de oude
hoogspanningslijn

de Viskenij van Sauwerd

het verdwenen boerderijtje bij de dijk

de opgraving van de spoorwegwierde

Jaargang 9, nummer 26, september 2021

Redactioneel

In dit nummer: een mooi artikel over de aanleg van de oude 220 kV-hoogspanningsleiding in de 60'er en 70'er jaren van de vorige eeuw. Dan een blik op de voorgeschiedenis van een heel bijzondere plek midden in Sauwerd. In deze editie het eerste deel daarvan, vooral gericht op "de Viskenij"; in de volgende Diepgang volgt deel 2 over "Hiljes Toen". Verder achtergrondinformatie over de bijzondere archeologische opgraving tussen de boerderij van Alfred Huinder en het spoor. En er is nieuwe informatie binnen gekomen over Torringa's Til en vroegere bewoners van de "boerderij bij de dijk".

De coverfoto is gemaakt door Mark Schuurman.

Nieuws

Werkgroep Oude Foto's

De Historische Kring beschikt over een uitgebreid fotoarchief. Basis daarvan is een verzameling oude foto's, die vele jaren geleden geschonken werd door mevr. Bakker, de weduwe van de voormalige garagehouder uit Adorp. Omdat dit kwetsbare foto's bleken te zijn, voornamelijk originele glasplaten of afdrucken daarvan, hebben we destijds contact opgenomen met Beeldbank Groningen, een onderdeel van de Groninger Archieven. Er is toen afgesproken dat de kwetsbare verzameling in handen zou komen van de Groninger Archieven, maar dat de digitale versie ervan altijd beschikbaar zou blijven voor de HKU. Tegelijk is toen een Werkgroep Oude Foto's opgericht die deze collectie en de rest van ons fotoarchief zou rubriceren en zo veel mogelijk van informatie voorzien. Daarna zouden de foto's die daarvoor geschikt waren worden geplaatst op Beeldbank Groningen. Deels is dat inderdaad gebeurd, maar helaas leidt deze werkgroep al enige jaren een slapend bestaan, terwijl er nog veel werk te doen valt.

We willen nu een poging wagen om deze Werkgroep weer actief te maken. Voornaamste taak van de werkgroep is de foto's uit ons archief "bewerken", d.w.z. voorzien van informatie over waar de foto is genomen, wat/wie er op de foto te zien is, wanneer de foto is gemaakt en eventueel wie de fotograaf is. Het toevoegen van deze informatie maakt de foto's meer bruikbaar voor historisch onderzoek en legt gegevens vast die over enige tijd niet meer te achterhalen zijn.

Het bewerken van de foto's gebeurt via software van de Beeldbank Groningen en is dus prima thuis te doen. Het werken met de software vraagt uiteraard enige handigheid in het omgaan met een computer en eventueel (na de coronatijd) een opleiding van maximaal een dag bij Beeldbank Groningen. Maar een digitaal bekwaam iemand kan wellicht ook zelf al aan de slag met behulp van de handleiding. Het

werk kan individueel gedaan worden, maar leuker en interessanter is natuurlijk om dit samen met anderen doen, waarbij sommigen de informatie en anderen de digitale werkzaamheden voor hun rekening nemen. Dus: als u interesse hebt om deel te gaan uitmaken van deze werkgroep, meldt u dan aan bij Gerta Boonstra, secretaris HKU. Neem eens een kijkje op de site van Beeldbank Groningen en als u benieuwd bent naar de software, mail dan even naar de redactie via groot593@gmail.com.

Actie op het kerkhof van Adorp

Op vrijdag 28 en zaterdag 29 mei jl. (NL DOET) werden vele handen uit de mouwen gestoken: ruim twintig vrijwilligers werden van harte welkom geheten door de Historische Kring Ubbega. Klus: het weer toonbaar maken van het kerkhof van Adorp en zoveel mogelijk herstellen van kapotte grafstenen en grafhekken, verwijderen van aanslag en mos. Ook Landschapsbeheer Groningen, de gemeente, vereniging Dorpsbelangen én twee Adorper bedrijven hebben hun steentje bijgedragen. En niet te vergeten: Asje Holwerda en Jannie Korendijk die voor een lekkernij bij de koffie hebben gezorgd!

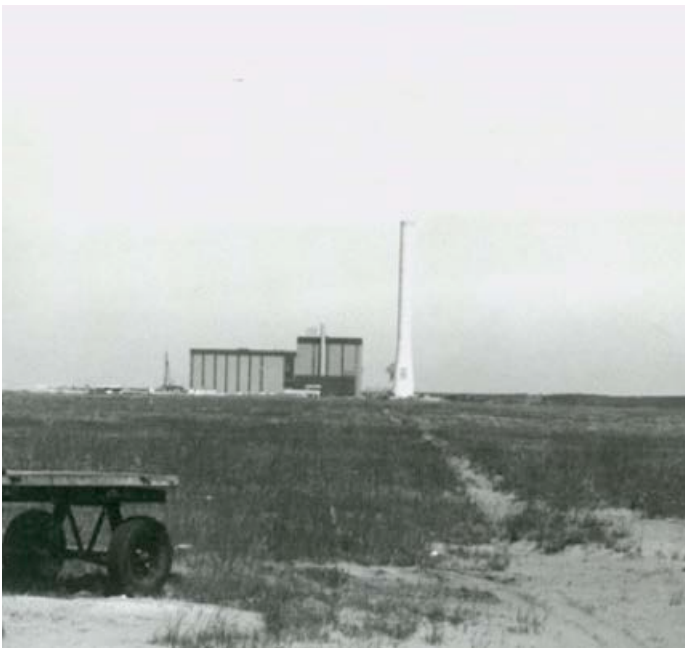

Bedrijvigheid op het Adorpse kerkhof tijdens de NLDoet dag

Terugblik op de bouw van de oude 220 kV Hoogspanningslijn Vierverlaten - Eemscentrale.

door Be Kuipers

Als de nieuwe 380 kV hoogspanningslijn van Vierverlaten naar de Eemshaven klaar is, zal binnen afzienbare tijd de oude 220 kV hoogspanningslijn worden afgebroken. In dit artikel gaan wij in op de aanleiding en de bouw van de oude 220 kV-lijn, eind jaren zestig, begin jaren zeventig van de vorige eeuw.

Afb. 1 Eemscentrale eenheid 2 in 1977 in een nog maagdelijk landschap. Foto Geert Jansen

Koppeln

De aanleiding voor de bouw van de 220 kV hoogspanningslijn was het gevolg van de instelling van een landelijk koppelnet in 1966. Met het koppelnet kon de overcapaciteit van centrales verdeeld worden over zusterbedrijven in het land of konden mogelijke tekorten worden aangevuld. Een andere reden was dat de stroomproductie dáár kon plaatsvinden, waar de prijs en de voorwaarden het gunstigst waren. Dat was niet altijd in de eigen regio, maar steeds vaker op grotere afstand daarvan. Vandaar dat de nieuwe 220 kV lijn naar hoogspanningsstation Robbenplaat, nabij de nog te bouwen Eemscentrale, werd aangelegd en bij station Vierverlaten op het al bestaande koppelnet werd aangesloten.

Een nieuwe centrale

In 1978 ging oostelijk van de nieuw aangelegde Eemshaven de toen grootste centrale van Europa in bedrijf. De belangrijkste aanleiding voor de bouw van de nieuwe centrale was de explosieve stijging van het elektriciteitsverbruik in de jaren zestig. En specifieker, de verwachting dat door het aanleggen van de Eemshaven zich daar grote energievervlindende industrieën zouden gaan vestigen. Uitbreiding van de productiecapaciteit was toen het credo. De oliecrisis van 1973 gooiden echter deze verwachting helemaal in duigen. Er trad een flinke stagnatie op in de groeicijfers en de economie kwam in een recessie.

Overcapaciteit

Toch ging de bouw van de nieuwe Eemscentrale gewoon door. De voorbereiding en de bouw van zo'n grote centrale vergen vele jaren. Na de ingebruikname moest de ontstane overcapaciteit verder het land in worden getransporteerd door de reeds aangelegde 220 kV hoogspanningslijn naar hoogspanningsstation Vierverlaten bij Groningen, onderdeel van het koppelnet. En vandaar verder via Bergum en Zwolle naar andere delen van het land.

Weinig protesten

De voorbereiding en de vergunningsaanvragen voor de 220 kV lijn verliepen in de jaren zestig aanzienlijk rustiger dan die van 380 kV verbinding, die nu wordt aangelegd. Destijds was er in het gebied rond Sauwerd en Klein Wetsinge van protest nauwelijks sprake. Wel waren er bezwaren tegen het oorspronkelijke ontwerp-tracé: vlak langs het Reitdiep. Na protesten van met name milieugroeperingen is daarna gekozen voor een tracé door Middag Humsterland. Dat werd door het toenmalige provinciebestuur en de milieubeweging als een aanzienlijk verbetering gezien.

Duitse hoofdaannemer

De 220 kV hoogspanningslijn werd gebouwd door het Duitse bedrijf S.A.G. (Starkstrom-Anlagen-Gesellschaft) te Frankfurt, die zowel voor het ontwerp als voor de bouw verantwoordelijk was. De toenmalige opdrachtgever, het EGD, bemoeide zich alleen met de coördinatie op hoofdlijnen en daarnaast

ook met de schadevergoedingen, meestal aan boeren, maar in een enkel geval ook aan burgers.

Lokale onderaannemers

Voor het gehele traject gebruikte de Duitse aannemer verschillende plaatselijke onderaannemers. Zo werd het lossen van de stalen funderingspalen gedaan door een onderaannemer uit Winsum. De stalen H-profielen werden per trein aangevoerd en voor het gebied tussen Reitdiep en de Oude AE in Winsum gelost. Vandaar werden de stalen balken door S.A.G. getransporteerd naar de mastlocaties met wagens op brede luchtbanden, met een "Unimog" ervoor (zie afb. 2). De goederentrein met de stalen balken kwam om vier uur 's morgens aan in Winsum en er was tijd tot zes uur om te lossen. Op een keer had de onderaannemer zijn kraan voor het lossen op een andere locatie laten staan en de wagons werden niet gelost. Zonder pardon werden de wagons met de balken naar het rangeerterrein in Onnen gereden, waar de aannemer ze alsnog moest lossen. Hij kreeg

Afb. 2 Een Unimog met takelvoorziening, in gebruik bij S.A.G. Foto website S.A.G

zijn facturen hiervoor niet betaald.

Loonbedrijf Danhof-Doornbos

De onderaannemer van het grondwerk was loonbedrijf Danhof-Doornbos uit Sauwerd. Dit bedrijf was aanvankelijk als loonbedrijf Doornbos gevestigd aan de Laanweg in Sauwerd naast de nieuwe begraafplaats. Tonnis Danhof was daar als jongeman in dienst als trekkerchauffeur. In 1969 deed de oude Doornbos het bedrijf over aan zijn zoon Piet, die samen met Tonnis Danhof het bedrijf voortzette onder de naam loonbedrijf Danhof-Doornbos. Het

bedrijf werd toen verplaatst naar Kerkstraat nr. 3 in Sauwerd. In 1981 is het bedrijf op aandrang van de gemeente Adorp verplaatst naar de boerderij op Groot Wetsinge aan de Provincialeweg. Piet Doornbos trad toen uit het bedrijf dat daarna verder ging onder de naam loonbedrijf Danhof.

Assisteren van de grondploeg

Loonbedrijf Danhof-Doornbos leverde zand en water voor de aanmaak van beton. Ook werd assistentie verleend aan de grondploeg van S.A.G. bij het graven van de bouwputten. Danhof denkt dat het werk voor de hoogspanningslijn ongeveer een jaar heeft geduurd. Het loonbedrijf werkte met een trekker met een kipper, een vacuümtankwagen en een graafmachine (kraan). Volgens Piet Doornbos lag het werkterrein van het loonbedrijf langs het gehele traject, maar Tonnis Danhof kan zich alleen herinneren dat hij vanaf het Reitdiep heeft gewerkt.

Geen contracten, alleen stand-by

Er werd niet met contracten gewerkt, het loonbedrijf hoefde alleen maar permanent beschikbaar te zijn, soms tot laat in de avond, zolang de Duitse grondploeg bezig was met het heien van de funderingspalen. Danhof: "De uurlonen die wij uitbetaald kregen waren aan de lage kant, maar doordat we er steeds bij moesten blijven, kon het heel goed uit, mede door de vele uren die we maakten." De uren van het loonbedrijf moesten exact kloppen met de uren van de grondploeg, declareerden ze minder uren, zoals in het begin, dan werden die subiet afgekeurd. Gevraagd naar de communicatie tussen hen en de Duitsers, zegt Danhof: "Die ging redelijk, we begrepen wat de bedoeling was. Sommige Duitsers spraken 'Platt Duuts' wat lijkt op Gronings, maar anderen waren niet te verstaan. Het ergste was de 'Bauleiter', de uitvoerder, van oorsprong een Limburger. Zijn halfbakken Duits-Limburgs was voor ons niet te volgen."

Het heien van de palen

De stalen palen werden vanaf het maaiveld de grond in geheid met een mobiele hei-installatie op rupsbanden. Aan de onderkant van de stalen paal was een brede stalen punt gelast, waardoor er rondom de paal meer ruimte ontstond. Die ruimte werd met beton opgevuld door een slang die tegelijk met de stalen palen werd meegevoerd. De techniek van de huidige betonpompen was er toen nog niet, vandaar dat er geen grint gebruikt kon worden. Om te controleren of de heipalen op voldoende diepte waren geheid, gebruikte men het zogenaamde

kalenderen. De naam is afkomstig van de kalendermaand. Het gaat dan om een 'tocht' van dertig slagen. Als de paal niet meer, of minder dan een tevoren vastgestelde afstand zakte, was de juiste diepte bereikt: de vaste grond.

Graven van bouwputten

Na het heien werden de bouwputten gegraven voor het maken van de betonnen paalkoppen. Uit deze paalkoppen stak een stalen hoekijzer, bevestigd aan het H-profiel van de heipaal, waar later de poten van de mast aan werden vastgezet. Dat gebeurde door middel van een stalen mal, zodat de hoekijzers en de

Afb. 3 De "Fritomatic" uit eind jaren zestig, begin zeventig van de vorige eeuw. Het fenomeen heeft het commercieel niet gehaald en verdween na enige jaren weer. Foto Flickr

mastpoten precies op elkaar konden aansluiten. Met name het transport van de stalen mallen was één van de taken van Piet Doornbos. Overigens kenden de Duitsers geen regenverlet; er werd constant doorgewerkt, weer of geen weer. Het heien was een continu proces dat niet onderbroken kon worden vanwege het verharderen van het beton.

Patat-automaat

De in totaal zes werklui van de grondploeg waren gehuisvest in café Barels aan de Oude Winsumerstraatweg in Sauwerd. Om het andere weekend gingen ze naar huis, van vrijdag twaalf tot maandag twaalf uur. Het waren meest Duitsers, maar soms waren er ook Engelsen en Fransen bij. Als ze het weekend hier bleven, werd er tot laat in de avond doorgewerkt. Daarna was het feest in het café tot in de kleine uurtjes. Het café had in die jaren iets nieuws, waar de werklui van S.A.G. gretig gebruik van maakten: een patatautomaat, ook wel "Fritomatic" genoemd, met Ras-patat. De uitvoerder, de ploegbaas en twee administrateurs, in totaal vier mensen, waaronder één Nederlander, bivakkeerden in een stacaravan in de tuin achter het boerderijtje aan de Oosterlaan, ook wel de Janushoeve geheten. De directie van S.A.G. hield kantoor in Winneweer, op de bovenzaal van een café-restaurant aan het Damsterdiep. Daar werden o.a. de werkbesprekingen gehouden.

Een liter jenever per dag

Er werd door de Duitsers flink gedronken, vooral als ze vrij waren, maar ook wel tijdens het werk. Zo dronk de man die het dieselheiblok bediende wel een liter jenever per dag. Maar je kon, volgens Danhof, aan niets merken dat hij dronk op had. "Hij was niet lamkendig of kwaadaardig; hij deed gewoon zijn werk zonder problemen." Ook het personeel in de caravan lustte wel een slok. Toen het werk tussen het Reitdiep en de Oude AE klaar was en de stacaravan verplaatst werd naar elders, waren er zoveel lege drankflessen dat die met een aanhangwagen afgevoerd moesten worden.

Grote gaten in het land

Tijdelijke wegen werden er toen niet aangelegd, zoals dat nu wel het geval is bij de bouw van de 380 kV hoogspanningslijn. Er werd over bestaande klei- of puinwegen gereden of gewoon over het boerenland en achteraf werd vastgesteld welke schade er was aangericht. Die schade bestond volgens Menko Datema en Jan Anne Veldman uit diepe kuilen, soms zo diep dat je de trekker met de kipper niet meer kon zien als die door zo'n kuil reed. Tonnis Danhof betwijfelt of het zo erg was: "Maar er zaten inderdaad grote gaten in het land die met regen vol water stonden." Om over sloten te komen werden er draglineschotten gelegd.

Afb. 4 220 kV mast ten noorden van Sauwerd, rechts van de Provincialeweg. Vlak naast de mast, rechts, het bosje van de Janushoeve.
Foto: hoogspanningsnet.com

De mastopbouw

Het bouwen van de stalen masten werd gedaan door een Duits bedrijf dat deel uitmaakte van S.A.G. De stalen balken werden één voor één ter plaatse opgehesen met een kraan en in elkaar geschroefd met zware bouten en moeren (zie afb. 5). Menko Datema vertelt dat het gewicht van de bouten en moeren van één mast 3000 kg. bedroeg. Dat opbouwen van de masten was niet zonder risico. Volgens Piet Doornbos is bij de mastopbouw meer dan eens iemand uit zo'n in aanbouw zijnde mast gevallen. Piet weet niet hoe het met die mensen is afgelopen, "...maar als je boven uit zo'n mast valt is er een grote kans dat je er niet levend vanaf komt."

Kabelhaspels

Voor het trekken van de stroomdraden van mast naar mast werden toen nog paarden gebruikt. Overal op het land lagen manshoge houten kabelhaspels. Deze haspels, met daarop de stroomdraden, werden aangevoerd in houten kratten van degelijk hardhout (Azobé). Dit hout was zeer gewild vooral onder boeren, bijv. voor het maken van beschoeiingen bij sloten. Maar ook particulieren aasden er op, zodat er een levendige handel ontstond.

Herstel aan wegen

De Oosterlaan werd door het transport van en naar de mastlocaties tot aan de Oude AE compleet

vernield. Nog tijdens het werk aan de mastfundaties zijn de diepe kuilen opgevuld en is de laan voorzien van een nieuwe ingewalste puinlaag, uitgevoerd door loonbedrijf Danhof-Doornbos. Tevoren was de Oosterlaan een kleilaan geweest die al jaren in slechte staat verkeerde, vooral 's winters als het nat was.

Afb. 5 220 kV hoogspanningsmast in aanbouw.
Foto FB, uit het archief van de HKU

Maar dankzij de 220 kV lijn werd het een redelijk begaanbare landweg.

Standaardvergoeding

De standaardvergoeding aan de boeren bestond uit een eenmalig bedrag van 6000 gulden per mast. Daar kwam dan een schadevergoeding bij die per landeigenaar verschilde, afhankelijk van de gemaakte schade aan bouw- en grasland en aan eigen wegen. Jan Anne Veldman vindt dit bedrag van 6000 gulden nog altijd veel te laag: "Je hebt in al die jaren steeds last van de mastpoten met de betonnen voeten bij het bewerken van het land. Niet alleen mis je een klein gedeelte opbrengst, je moet ook meer manoeuvreren met je landbouwwerktuigen." Volgens Menko Datema kon je pas na een paar jaar de werkelijke schade aan de grond merken, o.a. de veranderde structuur. Nog jaren na de bouw van de masten kwam Menko regelmatig brokken beton in de grond tegen.

Het schilderen van de masten

De stalen vakwerkmasten van de 220 kV-lijn zijn vanaf de bouw een aantal keren opnieuw van een coating voorzien. Eerst moest de oude verflaag eraf. Daartoe werd onder en rondom de masten een kunststof doek gelegd, waarna de verf er werd afgestraald met grit. Die verfstreken mochten vanwege de nieuwe milieuregels niet op het land terecht komen. Helaas waaide het soms flink en werden de verfstreken toch honderden meters ver geblazen. Nadat het straalmiddel en de verfstreken waren verwijderd, kwamen de schilders. Mannen met armen als boomstammen en handen als kolenschoppen, die met de grootste witkwasten dieer zijn en met 'bokkenpoten' (een lange steel met aan het eind dwars erop een kortharige verfkwast) voor de moeilijke hoeken, de zware zinkstofverf royaal op de mastdelen aanbrachten. Hierbij werd flink gemorst en de schilders kwamen er uit te zien als beesten. Na iedere werkdag werden de wegwerp overalls in een grote container gedeponneerd, waar ze recht op in bleven staan.

Busje kwam niet

Ook deze schilders kwamen van ver en waren door de week in de kost in de buurt. Ze werkten van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, vooral in de zomer. Op een vrijdagavond in de jaren tachtig van de vorige eeuw, zag Jan Anne Veldman twee vreemde morsige mannen rondstruinen op Heksum. Hij vroeg de mannen wat ze hier moesten. Die antwoordden in halfbakken Engels dat ze schilders waren van de hoogspanningsmasten en dat ze nu naar huis wilden,

Afb. 6 220 kV mast tussen Sauwerd en Klein Wetsinge, in de top voorzien van antennes en schotels voor mobiele telefonie. Foto Bé Kuipers

naar Madrid. En of Jan Anne hen naar een station in de buurt wilde brengen. Ze waren woest, hun maten waren al weg en waren vergeten hen mee te nemen met het busje. Jan Anne wilde de mannen wel met de auto naar het station in Sauwerd brengen, maar niet nadat hij de voorstoel en de achterbank met jutezakken had belegd, de mannen zaten nog onder de verf. Jan Anne: "Ik had wel eens willen zien hoe ze bij de conducteur een kaartje kochten: enkele reis Madrid."

Bronnen:

- Annemiek de Groot en Bert van Houten, Tweestromenland. Elektriciteitsvoorziening in Groningen en Drenthe, Groningen, 1988.
- Hoogspanningsnet.com, artikel over 220 kV koppelnet.
- Interviews met Tonnis Danhof, Piet Doornbos, Menko Datema en Jan Anne Veldman.
- Oud EGD-collega Geert Jansen

De Viskenij, Hiljes Toen en de ruimtelijke indeling van Sauwerd

door Goffe Jensma

Deel 1: De Viskenij

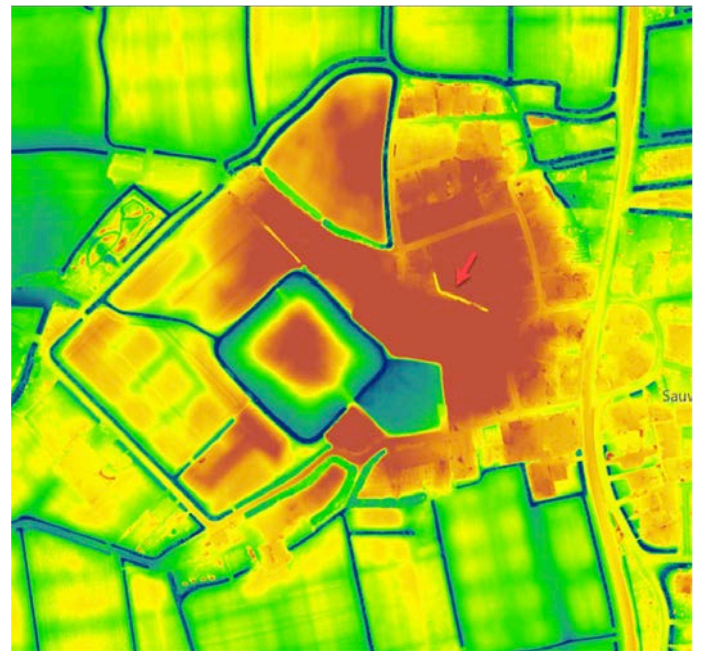
Inleiding

De Viskenij is een sloot in de Sauwerder wierde. Ze ligt als zwetsloot tussen de huizen en erven aan de Oude Kerkstraat, Hoogpad en Tuinbouwstraat en het complex volkstuintjes dat tegenwoordig bekend staat als 'Hiljes Toen'. Die naam is te danken aan de toenmalige eigenaar Hilje van der Laan, die in 1984 het perceel aan de gemeente legateerde op voorwaarde dat het altijd tuin zou blijven. Hilje had er zelf jarenlang met veel liefde groente en vooral bloemen op verbouwd (afb. 1).

Aan de hand van zo'n klein detail – niet meer dan één sloot en één stukje grond – kun je goed laten zien hoe Sauwerd zich door de eeuwen heen ruimtelijk gezien heeft ontwikkeld.

Kennis van het verleden op dorpsniveau is altijd een combinatie van meerdere zaken: *mondelijke overlevering* (die gemiddeld zo'n drie generaties teruggaat), *waarneming van materiële overblijfselen* (soms door gespecialiseerde archeologen) en *schriftelijke bronnen en literatuur*. Daarbij is het de kunst om de concrete feiten uit de mondeling

overgedragen informatie en de materiële zaken tot een lopend en samenhangend verhaal te maken op grond van meer algemene literatuur. In het geval van dit verhaal gaat het wat dit laatste betreft vooral om

Afb. 2 Hoogtekaart met pijl naar de viskenij.

Bron: www.ahn.nl

Afb. 1 Topografische kaart Viskenij en Hilje's Toen.

Bron: www.archis.com

studies naar de ontwikkeling van dorpen in het Groninger wierdengebied. De geschiedenis van een sloot in Sauwerd is dus mede gebaseerd op de geschiedenis van alle sloten in dit gebied en heeft dus altijd ook iets speculatiefs.

Het verhaal van de Viskenij en "Hiljes Toen" laat zich het best vertellen aan de hand van een paar kaartjes. Allereerst is dat de hoogtekaart van Sauwerd (anno 2021) (afb. 2). De gegevens op dit type kaart worden met behulp van laserapparatuur heel nauwkeurig vanuit een vliegtuig of helikopter verzameld (laser-altimetrie). De resultaten kun je op internet terugvinden via www.ahn.nl. Om de (vroeg) geschiedenis van Sauwerd te begrijpen, is zo'n hoogtekaart veruit de beste basis. Ze laat namelijk

zien wat de mogelijkheden zijn van het landschap en ook wat mensen ervan hebben gemaakt.

In het midden van de hoogtekaart van Sauwerd zien we het oude gedeelte van Sauwerd, ten westen van de N361. De hoogte van het land wordt weergegeven in kleurtjes: van bruin-oranje (het hoogst) loopt het via groen naar blauw (het laagst). Het kaartje laat mooi zien dat het oude Sauwerd gebouwd is op een ronde hoogte, een zogenaamde wierde of terp.

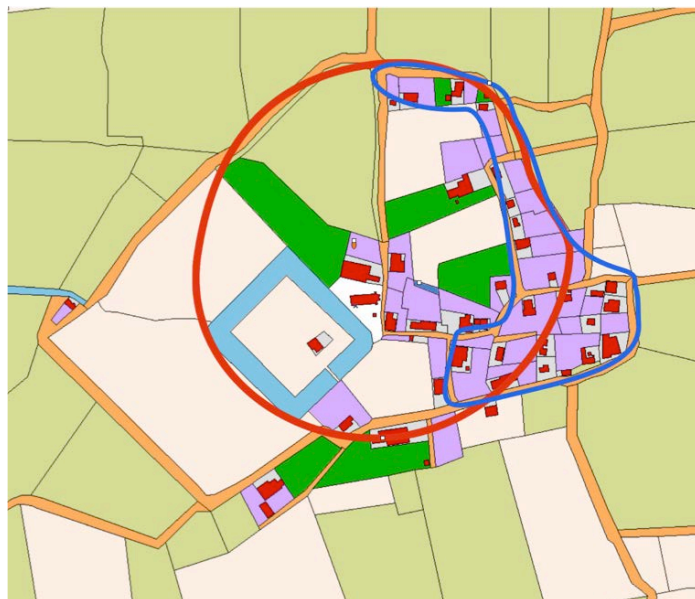
In de tijd vóór de bedijking, toen de zee nog vrij spel had, wierpen de inwoners van deze streken hoogtes op om erop te wonen. Zij zelf en ook hun vee konden er bij noodweer droge voeten houden. Ze deden dit door plaggen te steken op de kwelder, die vervolgens op elkaar gestapeld werden op een plek die van nature al wat hoger lag, een kwelderwal. De wierden Harssens, Adorp, Hoge Wier, Sauwerd, Wetsinge, Valcum, Tijum, en Bellingeweer liggen alle op zo'n kwelderwal. In de loop der tijd werden deze wierden door het storten van (organisch) afval steeds hoger. Op het afgedrukte hoogtekaartje is de grootte, de hoogte en de vorm van de Sauwerder wierde zichtbaar. Het is een ronde bult van op zijn hoogst 3,61 meter boven NAP. Je hoeft er niet aan te twifelen dat op deze bult de oudste bewoning plaatsvond (tussen in ieder geval ca. 100 vóór en 1200 na Christus).

Veel wierden zijn 'beschadigd'. Wierdegrond of terpaarde is uitzonderlijk vruchtbaar en daarom werden de vrije, niet bebouwde gedeeltes van terpen vanaf de negentiende eeuw vaak afgegraven. De grond werd verkocht en als bemesting afgevoerd naar de arme zandgronden, bijvoorbeeld in Drenthe. In Sauwerd zijn de Ijsbaan en het, later weer aangevulde, stuk binnen de Noorderweg voorbeelden van zulke afgravingen. Vergeleken met de honderden andere wierden langs de Noordzeekust is Sauwerd echter wel uitzonderlijk, omdat een aanzienlijk deel van de wierde al heel vroeg werd vergraven. Wanneer precies weten we niet, maar het zal ergens in de 13de of 14de eeuw zijn geweest. Aan de zuidwestkant van de terp werd toen, waarschijnlijk in fasen, een burcht gebouwd: de Onstaborg. Op de hoogtekaart kun je prachtig zien hoe de borg onderdeel van de wierde was en hoe de slotgracht diep in de wierde werd uitgegraven. De

borg werd bewoond tot 1725, verviel daarna en werd in de loop van de achttiende eeuw afgebroken.

De kadastrale kaart uit 1832 is van bijna een eeuw later (afb. 3).

Maar nog steeds is zichtbaar hoe de familie Onsta en hun navolgers een blijvend grote invloed hadden op de bebouwing van de wierde. Niet alleen reserveerden ze bijna een kwart van de wierde voor

Afb. 3 Kadastrale kaart Sauwerd plus omtrek terp en dorp. Bron: www.HISGIS.nl

hun eigen burcht, de kaartjes tonen ook dat ze zich de gehele westelijke helft van de wierde (ten westen van het Hoogpad) hadden toegeëigend. Het Hoogpad – dat vroeger het Hooge Vonderpad heette – fungeerde als een soort van 'muur' tussen de wereld van deze belangrijke heren van het dorp - hoofdelingen heetten ze aanvankelijk - en de rest van Sauwerd dat zich als dorp steeds verder in oostelijke richting ontwikkelde. Tot op de dag van vandaag is de westelijke helft van de wierde nauwelijks bebouwd.

Op kaartjes als deze is ook mooi zichtbaar hoe de N361 in 1930 zich dwars door het dorpje boorde dat zich half op de wierde, half ernaast had ontwikkeld als kern van het Sauwerd van de gewone mensen. Ik heb er een blauwe ring om heen getekend. Op oude foto's zien we hoe juist hier de kleine huisjes stonden die voor Groningse dorpen zo typerend zijn.

Hoe dit ook zij, ook voordat er rond 1900 omwille van de winst gedeelten van de wierde werden afgegraven, zag men er niet tegenop om grote ingrepen in de wierde te doen.

De Viskenij

Wanneer weten we niet precies, maar ooit werd midden op de wierde op eenzelfde manier ook de sloot of de vijver gegraven, waar het in deze aflevering verder over gaat: De Viskenij. Op de hoogtekaart is ze zichtbaar als het kleine gele streepje (zie het rode pijltje op afbeelding 2) midden op de kaart. In het dorp wordt de sloot vanouds aangeduid als 'De Viskenij'. Het verhaal gaat dat de bewoners er vroeger vis in bewaarden en dat de sloot daarom De Viskenij heet. Het idee is dan dat in zo'n vijver vis kon worden bewaard die elders was gevangen en die zodoende vers kon worden bewaard. In een dorpsgeschiedenis van Sauwerd uit 1967 komen we de volgende passage tegen (geschreven door H.J. Oostinga en R. Bouwman):

De pastorie van de Sauwerder kerk stond ter hoogte van de Oude Kerkstraat 11 (F. Douma), de kerk op het kerkhof aan het Hoogpad. Ten behoeve van de vastendagen hadden veel pastorieën een visvijver; zo ook de Sauwerder pastorie. Het was een stuk van de tweede slotgracht van de Onstaborg, dat achter de huizen van de Oude Kerkstraat langs liep en de naam droeg van Viskenij. (IJ = Ee = Aa = water). De Viskenij, die 50 jaar geleden nog tamelijk breed was, is nu nagenoeg verdwenen.

En J.G. Bakker meent in 1998 in dezelfde trant in zijn geschiedenis van de gereformeerde kerk:

Veel Rooms-katholieke gewoonten bleven nog lang in zwang, o.a. het vasten op vrijdag. Dan werd er geen vlees, maar vis gegeten. In veel dorpen herinnert een viskenij (betekent viswater) bij de pastorie daar nog aan. In Sauwerd waren tot in de 20e eeuw de resten van De Viskenij, later ook wel Streeksgracht genoemd, nog aanwezig en wel binnen het gebied Hoogpad-Oude Kerkstraat-Schoolstraat. Thans zijn de resten daar nog als een greppel aanwezig. De Sauwerder pastorie stond aan de Oude Kerkstraat op de plaats van het huidige pand no. 7

Maar klopt dit verhaal wel? Het hoogtekaartje laat de

onwaarschijnlijkheid van in ieder geval delen van deze voorstelling van zaken zien. Dat het hier, zoals citaat 1 meent, zou gaan om een tweede slotgracht om de Onstaborg heen, is een niet erg logische speculatie, want hoe zou die gracht dan moeten hebben gelopen? As je de hierboven geopperde stelling onderschrijft dat de westelijke helft van het dorp Onsta-bezit was, dan zou je hooguit de sloot om het land van de boerderij van Derksen zien als een deel van de tweede slotgracht. Die tweede slotgracht wordt in oude beschrijvingen van de Onstaborg vaak genoemd. Maar dat De Viskenij ooit deel van die gracht zou kunnen zijn geweest, lijkt mij onmogelijk, in ieder geval hoogst onwaarschijnlijk.

Opmerkelijk is ook dat zowel citaat 1 als citaat 2 menen dat De Viskenij nagenoeg verdwenen is en een ondiepe greppel is geworden. De hoogtekaart laat zien dat de sloot nog wel degelijk zo diep is dat ze vanuit een vliegtuig goed zichtbaar is. Inspectie ter plaatse laat zien dat de sloot ten opzichte van de top van de terp nog steeds erg diep is. De zuidelijke oever is maximaal ongeveer twee meter hoog. Wel staat er doorgaans weinig water in de sloot.

De verhalen zijn dus niet foutloos. Maar het zou desondanks toch heel goed kunnen zijn dat De Viskenij inderdaad ooit heeft gefunctioneerd als een vijver om er vis in te bewaren. Er is ook veel dat wel klopt. Bijvoorbeeld dat viskenijen een veel meer voorkomend verschijnsel waren. En ook lijkt het wel waar te zijn dat die vijver bij de in 1735 afgebroken pastorie hoorde, die – aldus ook Harry Vos – op (tegenwoordig) Oude Kerkstraat nr. 7 was gevestigd.

Tegelijk is er eventueel ook nog een andere mogelijkheid denkbaar, die ik niet ongenoemd wil laten. In Oost-Friesland (in Noord-Duitsland) liggen in de Waddenzee de zogenaamde Friese Halligen, kleine onbedijkte eilandjes. Geregeld, een paar keer per jaar, overstromen ze, tot op de dag van vandaag. Daardoor is het water in de sloten er brak en dus ondrinkbaar. Om toch zoet water te hebben heeft men daar indertijd zogenaamde 'fethings' aangelegd (fething is een Oudfries woord), 'dobbes' in het Nederlands.

Voordat vanaf het jaar 1000 in Groningen en Friesland serieus werk werd gemaakt van de

bedijking, kunnen we ons Sauwerd voorstellen ongeveer zoals die Halligen-eilandjes. Het water was hier toen waarschijnlijk ook brak en niet goed drinkbaar. Zoet water was dus kostbaar, want zonder kunnen mensen niet overleven. Zou het dus misschien mogelijk zijn geweest dat de sloot die wij De Viskenij noemen ooit zo'n dobbe is geweest?

Voor het Duitse gebied is de zoetwatervoorziening op terpen heel goed beschreven, vooral doordat zoet water daar tot voor kort (tot in de jaren 1960) een

Afb. 4. Wateropslag op een wierde in zilt land.
Bron: Meier en Coldewey (2012)

noodzaak was om te overleven. In de figuur hierboven (afb. 4) staat een schematische weergave van hoe dit er vóór de bedijking ook in Nederland aan toe kan zijn gegaan.

De kern is dat men op een wierde het zoete regenwater zorgvuldig opvangt en het zo goed mogelijk scheidt van brak of zout water. Daarvoor heb je – in Noord-Duitsland – niet alleen 'fethingen' (dobbies), maar ook (zoden-)bronnen en cisternen die alle in een ingenieus systeem met elkaar zijn verbonden. Voor Groningen, en dan wel in het verleden, vinden we voorbeelden in Ezinge. Daarover verscheen onlangs het verslag van de opgravingen uit de jaren 1920. Annet Nieuwhof laat daarin zien hoe op de Ezinger wierde tal van putten en dobbies werden gegraven. Ook wijst ze erop hoe onder een voltooide wierde op den duur een zoetwaterreservoir ontstaat, een zogenaamde 'lens',

die op het midden van de wierde het meest aan de oppervlakte komt. Daar kan men dus ook de beste putten slaan en vijvers graven.

De Sauwerder toestand zal hiervan niet veel hebben afgeweken, maar de vraag is wel: wat valt er nu concreet te bewijzen of aannemelijk te maken? De sleutel tot een beter begrip ligt in de kadastrale kaart van 1832 (zie afbeelding 3). Dat is niet helemaal de oudst beschikbare kaart van Sauwerd, maar wel de eerste die bruikbaar is voor een reconstructie van grondgebruik en grondbezit. Op de Fryske Akademy in Leeuwarden zijn deze kadastrale kaarten gedigitaliseerd en voor publiek gebruik beschikbaar gesteld en op grond daarvan kan men nagaan wie rond 1830 welke percelen in eigendom hadden en vooral hoe ze werden gebruikt.

Het belangrijkste wat deze kaart laat zien (althans voor dit verhaal) is dat De Viskenij inderdaad in 1832 bestond, maar dat die er anders uitzag dan tegenwoordig het geval is. Als de pastorie inderdaad op (tegenwoordig) Oude Kerkstraat 7 stond, dan klopt het verhaal ook dat De Viskenij achter die pastorie lag. Het is namelijk het rechthoekige perceeltje dat op dit kaartje bij vergissing paars is gekleurd (= tuin), maar dat op het origineel werd ingetekend als water. Ik heb het op afbeeldingen 3 en 5 blauw ingekleurd. Als de maatvoering klopt dan gaat het om een vijver van circa 30 bij 5 meter, die ongeveer samenvalt met het stuk van de tegenwoordige Viskenij achter het huis van De Haan (Oude Kerkstraat 7) en die door Anne de Jonge en Anne Oldenburg aan de Tuinbouwstraat onlangs aan de noordkant keurig is beschoeid (zie afb 5).

Hoe valt nu verder te verklaren dat, zoals op de hoogtekaart en ook op afbeelding 1 is te zien, De Viskenij tegenwoordig zoveel langer is? De oplossing ligt in later tijd. Een aanwijzing geeft J.G. Bakker in het bovenstaande citaat, waar hij zegt dat de Viskenij ook wel de Streekgracht werd genoemd. Datzelfde woord kennen we ook van een oude foto waarop de Schoolstraat staat afgebeeld met een (trouwens onzichtbare) sloot die ook wordt aangeduid als 'streekgracht'. Ongetwijfeld zal het een doorlopende sloot zijn geweest waarop de huizen hun afvalwater en ook uitwerpselen loosden. Bij het huis waar ik in woon – Schoolstraat 2 – werd daarom in 1910 een

Afb. 5 *Viskenij plus detail van kadastrale kaart 1832*

voorziening aangelegd om het afvalwater te zuiveren voordat het in de 'gracht' naast ons huis stroomde. Ook van andere mensen weet ik dat ze zo'n voorziening nog steeds in hun tuin hebben (en hem net als ik als vijver gebruiken). De Viskenij is dus op een bepaald moment na 1830 onderdeel geworden van een afwateringssloot voor een groot deel van het dorp.

Maar ook die sloot is weer verdwenen. Naarmate er in dit gedeelte van Sauwerd meer huizen werden gebouwd en er dus meer afval werd geproduceerd zal die sloot steeds meer zijn gaan stinken. Bovendien werd in Nederland in de jaren 20 en 30 het idee van een riool steeds populairder. Op 7 februari 1924 besloot daarom de gemeenteraad van Adorp om de

de Noorderweg loopt). Het gebied op de wierde bestond in 1830 voor het overgrote deel uit boerderijen en bijbehorende erven en land en uit bij de huizen behorende tuingrond. Dat zou kunnen wijzen op een veel oudere verdeling van het land. Op veel meer wierden en terpen was de goede grond op de wierde in oorsprong bestemd voor landbouw die in het brakke land buiten de wierde veel moeilijker was. Ook dit verklaart dat de 'gewone' Sauwerders – de middenstand en de ambachtslui – zich vestigden op en buiten de rand van de terp. Ik kom er in de volgende aflevering op terug.

Viskenij = Fething?

Tenslotte: zou je ooit kunnen bewijzen dat De Viskenij een voorganger had in de vorm van een

zogenaamde 'fething', dus een dobbe waarin zoet drinkwater werd verzameld? Eigenlijk zijn er niet zoveel concrete argumenten om die veronderstelling kracht bij te zetten. Toch is ook die mogelijkheid beslist niet uit te sluiten en het belangrijkste argument om er wel aan te denken is de ligging van de Viskenij (in zijn oude vorm) bijna op het allerhoogste punt van de terp, precies daar waar je hem volgens de theorie ook zou verwachten.

Het loont in ieder geval de moeite om de volgende keer dat de gemeente Het Hogeland de sloot uitbaggert er met de neus boven op te staan.

* * *

In een volgende editie van Diepgang ga ik verder met dit verhaal en zal me richten op "Hiljes Toen" zelf en ook iets meer zeggen over de bezitsgeschiedenis op de wierde.

Bronnen:

Algemene literatuur

- Marijke Miedema, *Vijftwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten Noordwesten van Groningen* (UvA, [Amsterdam] 1983)
- J.A. Mol en G. de Langen, 'Terpenbouw en dorpsvorming in het Friese kustgebied tussen Vlie en Eems in de volle middeleeuwen', in: Annet Nieuwhof (red). *Vereniging voor Terpenonderzoek en Gerard Aalbersberg, Van Wierhuizen tot Achlum: honderd jaar archeologisch onderzoek in Terpen en Wierden. Jaarverslagen van de*

- Vereniging voor Terpenonderzoek 98* (Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek 2016),
- Annet Nieuwhof, Ezinge revisited - *The ancient roots of a terp settlement: Volume 1: Excavation; environment and economy; catalogue of plans and finds*. Groningen Archaeological Studies (Eelde: Barkhuis Publishing 2020).
- Gerta Boonstra, Historische Kring Ubbega, en Werkgroep Oude Foto's (ed.), *Tussen toen en nu: wonen en leven in de oude gemeente Adorp* (Bedum: Profiel 2010).

Over viskenijen is geen algemeen werk beschikbaar. Wie op internet zoekt vindt echter vanuit het Groningse veel vermeldingen. Ik heb hieronder een aantal geselecteerd:

- <https://nl.wikipedia.org/wiki/Viskenij>;
- <https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/137670/Zoek-het-uit-Wat-betekenent-Smeul-en-Viskenij-in-Langelo>;
- A. Pathuis, *Nieuwsblad van het Noorden*. 30-08-1958, p. 18 (Over viskenijen in het algemeen).
- A. Pathuis, 'De Kerstvloed van 1717 Landbouwgeschiedenis'. *Nieuwsblad van het Noorden*, 26-10-1956, p. 9.

De gegevens over de riolering komen uit het *Nieuwsblad van het Noorden*. De belangrijkste vermelding is:
– "Nieuwsblad van het Noorden". Groningen, 07-02-1924, p. 6. Geraadpleegd op Delpher.

Nieuws over de boerderij bij de dijk en Torringa's Til

Over de Boerderij bij de Dijk tussen Sauwerd en de Wetsingerzijl (zie Diepgang nr. 24 extra, begin dit jaar) is nieuwe informatie binnengekomen. Het begon met een tot nog toe onbekende foto van het oude boerderijtje uit 1942, ons toegezonden door Elibert Datema uit Tinallinge (afb. 1).

Afb. 1 De foto van het boerderijtje in verval staat zou dateren uit 1942, maker onbekend. Er staat bij dat de boerderij uiteindelijk in 1947 is ingewaaid

De foto kwam uit het archief van zijn grootmoeder Sietje Kruijzenga, die met haar man Pauwel Datema tot 1918 op dit boerderijtje woonde (afb. 2). Hun kinderen gingen naar school in Wetsinge en liepen daar elke morgen via een kleipad naar toe.

Elibert Datema vroeg zich af of de ouders van Pauwel Datema, zijn overgrootouders, misschien ook al op dit boerderijtje hadden gewoond. Dankzij de bewonerslijsten van Aaltje Miedema en informatie van Klaas Bijsterveld konden we deze vraag bevestigend beantwoorden.

Uit die informatie kwam plotseling ook een andere naam naar voren, waaruit duidelijk werd waarom de brug over het Wetsingermaar vlakbij het bewuste boerderijtje Torringa's til werd genoemd.

In de bewonerslijst van 1849-1860 duikt namelijk ineens de naam Albert Alles Torrenge of Torringa op. Hij is landbouwer in Baflo en koopt het boerderijtje in

1849 van Willem Wijbrands Hoeksema. Hij gaat er wonen met zijn vrouw Grietje Torringa-Koning en diens 3-jarige kleindochter Tunna Haver. Bij hen in woont ook nog de 15-jarige Abel Haver, die waarschijnlijk een ouder neefje van Tunna is. In de bewonerslijst 1860-1870 woont het echtpaar Torringa nog steeds op deze boerderij, nu met drie kleinkinderen van Grietje Torringa-Koning: te weten Grietje Haver (geb. 1839), Willem Haver (geb. 1843) en Tunna Haver (geb. 1845).

In de lijst van 1870-1880 komen heel andere namen voor. Het blijkt dat het echtpaar Torringa is overleden in resp. 1871 en 1872. De boerderij wordt dan kort overgenomen door Willem Haver, die echter in 1873 naar Amerika emigreert, waarbij hij als reden opgeeft dat hij bij zijn ouders wil zijn. Nu blijkt dat de ouders van Grietje, Willem en Tunna in 1869 met vijf (andere) kinderen naar Michigan geëmigreerd

Afb. 2 Het echtpaar Pauwel Datema en Sietje Datema-Kruijzenga

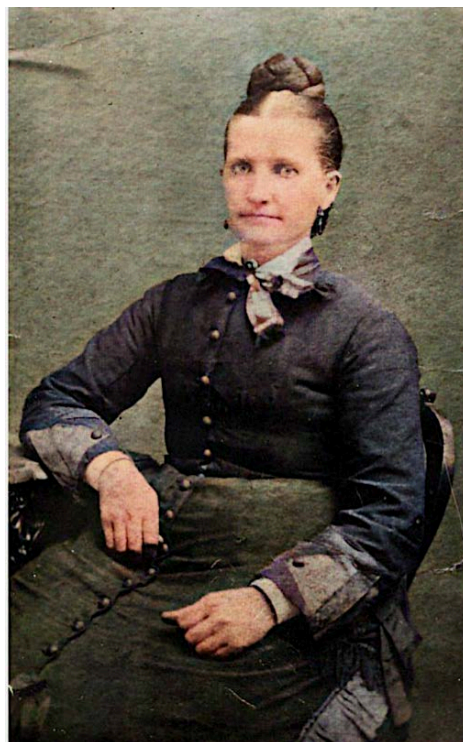
zijn. Als ook Willem Haver naar Michigan vertrekt, wordt de boerderij in 1874 verkocht aan Roel (Pauwels) Datema, die al sinds 1864 de echtgenoot is van Tunna Haver (afb. 3). Als Roel Datema in 1876 overlijdt, hertrouwt Tunna Haver enige jaren later met Harke Dijksterhuis en blijft met hem én de kinderen uit beide huwelijken op het boerderijtje wonen.

Wat betreft de brug Torringa's Til, die moet wel vernoemd zijn naar (of gebouwd zijn door) het

echtpaar Toringa dat van 1849 tot 1872 het boerderijtje bij de dijk bewoonde.

Roelf Datema en Tunna Haver werden de ouders van een zestal kinderen, waaronder Pauwel Datema, die later met zijn vrouw Sietje Kruizenga de boerderij zou overnemen. In 1918 gaat het echtpaar echter in Tinallinge wonen en verkopen ze het boerderijtje bij de dijk aan Hero Roege (zie Diepgang 24). De foto's bij dit artikel werden zorgvuldig bewaard door Sietje Kruizenga en later door haar kleinzoon Elibert Datema uit Tinallinge.

En nog meer nieuws! De afgelopen maanden is er onderzoek gedaan of er op de plaats van de boerderij nog wat in de grond te vinden zou zijn. Roelof Pettinga heeft, op aanwijzing van Jan Anne Veldman, begin dit jaar, met toestemming van de grondeigenaar, met zijn metaaldetector gezocht naar metalen voorwerpen die wellicht meer zouden kunnen onthullen over de historie van de boerenplaats. Volgens eigen zeggen waren de vondsten niets bijzonders, maar daar valt nog wel wat op af te dingen (afb. 4).

Afb. 3 Tunna Haver, in 1864 gehuwd met Roelf Datema, in 1880 met Harke Dijksterhuis

Afb 4. Vondsten verzameld op de plek waar het boerderijtje ooit stond

Zo zaten er meerdere munten bij, getuigen van bijna twee eeuwen bewoningsgeschiedenis. De oudste, een koperen duit, dateert van 1771. Verder waren er twee duiten van 1827, twee centstukken van 1876 en 1916 en twee dubbeltjes van 1914 en 1938. Behalve munten enkele "huishoudelijke" artikelen, zoals een gietijzeren binnenkant van een strijkijzer (ging op/in de kachel en kon in het holle strijkijzer worden geschoven, eind 19e/ begin 20ste eeuw), diverse

Ingezonden brief van Beno Hofman

Reactie op 'Hoe oud is een gebouw?' (in Diepgang, mei 2021)

Beste redactie van Diepgang

Het berichtje in de Diepgang van mei trok mijn aandacht: zou de website parallel.co.uk/netherlands inderdaad de 'exacte bouwdatum' van elk willekeurig gebouw geven? Dat kon toch bijna niet? En inderdaad: het is minder mooi dan wordt voorgespiegeld.

Uit eigen ervaring en onderzoek weet ik dat heel vaak met stelligheid bouwjaar worden genoemd die niet kloppen. Met name makelaars gaan nogal eens de fout in.

Ik heb genoemde website even nagekeken voor het huis Torenweg 7 in Adorp, dat mijn vriendin en ik in februari 2017 kochten. De website vermeldt:

'construction date: 1930' en dat klopt dus niet!

Ook de overigens fraaie uitgave van de Historische Kring Ubbege, 'Tussen Toen en Nu', heeft het op pagina 108 mis. Het boek vermeldt: 'Klaas Bijsterveld uit Sauwerd bouwde het in 1925'. Dat is toch wel erg exacte informatie en lijkt dus betrouwbaar, maar een bezoek aan het archief in Winsum leerde mij hoe het echt zit.

Nadat onderwijzer Geert André Kliphuis (1890-1988) in januari 1926 op eigen verzoek overplaatsing had gekregen van Wetsinge naar Adorp, kocht hij per 1 juni een deel van het weiland naast de school (nu Artharpe). Uit het bewaard gebleven bouw dossier blijkt dat hij daarna door zijn broer, de Firma Hendrik Kliphuis Sappemeer, onder leiding van hun vader Roelof het huis Torenweg 7 liet bouwen. Het bouwjaar is dus 1926 en de aangebouwde garage is van 1958.

Beno Hofman

koperen D-vormige riemgespen (17de/18de eeuw), een horlogesleuteltje (19de/20ste eeuw), een kledinghaakje (17de/18de eeuw), een koperen kraantje (van een koffiepoot? 18de eeuw) en een loden musket- of pistoletkogel (16de/17de eeuw). Met dank aan Jelle Schokker van het Noordelijk Archeologisch Depot in Nuis voor de determinering. En ja: hoe komt die kogel op deze afgelegen plek? Is hier gevochten in de Tachtigjarige Oorlog?

Onze reactie:

Geachte heer Hofman, Beste Beno,

U hebt helemaal gelijk dat de genoemde website niet altijd het exacte bouwjaar vermeldt. Zelf heb ik ook een aantal huizen bekeken en mijn eigen kennis vergeleken met wat ik daar aantrof. Toevallig wordt het bouwjaar van het huis waarin ik woon exact vermeld (1876), en ik schrijf dat toe aan het feit dat er in de loop van de tijd weinig (tenminste niet uitwendig) aan het pand verbouwd is. Maar het huis van de burens (nog ietsje ouder) krijgt als bouwjaar 1928 toegewezen, waarschijnlijk omdat het huis in dat jaar ingrijpend verbouwd is en qua uiterlijk in niets meer lijkt op het oorspronkelijke huis. Vergeleken daarbij is de opgegeven bouwdatum van uw huis nog redelijk in de goede richting.

Wat uw huis betreft kan ik daar nog iets aan toevoegen. Het toeval wil dat de HKU onlangs in het bezit kwam van een handgeschreven schriftje van "meester" Kliphuis. In de daarin opgenomen teksten kijkt hij met enige bitterheid terug op zijn jaren in Adorp. Hij schrijft ook over zijn verhuizing van Wetsinge naar Adorp en over het huis dat hij daar liet bouwen. Zo te zien klopt dat ongeveer met wat u in het archief van Winsum gevonden hebt, maar toch niet helemaal. Ik citeer :

Juni 1926 betrokken we onze nieuwe woning in Adorp, want de conditie was dat ik zelf voor een woning moest zorgen, die door mijzelf getekend en door mijn vader gebouwd was met behulp van Klaas Bijsterveld uit Sauwerd, ...

Als de woning in juni 1926 betrokken kon worden, is de bouw waarschijnlijk toch wel in 1925 aangevangen, denk ik. Zo heel erg mis had het boek "Tussen Toen en Nu" het dus niet. Elke bron levert zo z'n eigen stukje informatie! Die nu wel min of meer compleet lijkt.

Dank voor uw reactie. Altijd fijn als lezers reageren! met vriendelijke groet, Gerta Boonstra

De spoorwegwierde van Sauwerd-Adorp

door Ben Westerink

Begin augustus werden we verrast door de mededeling dat er ca 200 m ten noorden van de Munnikeweg langs de spoorweg een archeologische opgraving van start was gegaan. De opgraving haalde binnen enkele dagen zowel de regionale als landelijke pers.

Het gaat om een naamloze wierde – in de wandeling "spoorwegwierde genoemd" - die maximaal 1.20 m boven het maaiveld uitsteekt en bijna 3 ha groot is. Op de kadasterkaart van 1832 (afb 1) is de wierde nog gaaf aanwezig. Zo'n halve eeuw later, tijdens de aanleg van de spoorweg Winsum-Groningen werd de wierde pardoes in tweeën gesneden. Afb 2 toont de situatie op de huidige topografische kaart. De ringsloot van de oostzijde is nog volledig intact. Aan de westzijde is de ringsloot verdwenen en heeft wat egalisatie plaats gevonden. De digitale hoogtekaart (afb 3) geeft een fraai beeld van de wierde. Langs van de wierde loopt een noord-zuid georiënteerde sloot die van natuurlijke oorsprong lijkt. Mogelijk is dit het restant van de priel of getijdengeul waarlangs de wierde ooit werd opgeworpen.

De opgraving heeft al flink wat vondsten opgeleverd. Er wordt opvallend veel aardewerk gevonden. Het overgrote deel dateert van rond het begin van onze jaartelling. De archeologen nemen aan dat de spoorwegwierde na enkele eeuwen werd verlaten en nooit meer werd herbewoond. Sedertdien ligt de wierde er onverstoord bij.

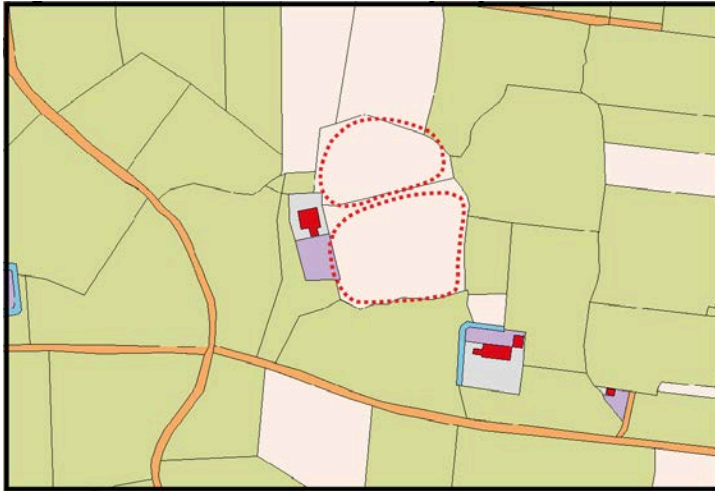
De spoorwegwierde werd in 1971 door de archeoloog Marijke Miedema onderzocht en in haar proefschrift beschreven (1). Samen met haar studenten voerde ze er 13 grondboringen uit (zie afb 4). De bewoningssporen in de wierde gaan ca 2 m diep. Miedema concludeerde dat de wierde uit twee aan elkaar gegroeide ophogingen bestaat (code 7Bz66 en 7Bz67). De wierden zijn vrijwel gaaf en dateren uit het begin van de jaartelling.

Miedema constateert dat de wierde in de 3^e of 4^e eeuw werd verlaten. Dat is geen verrassing want in

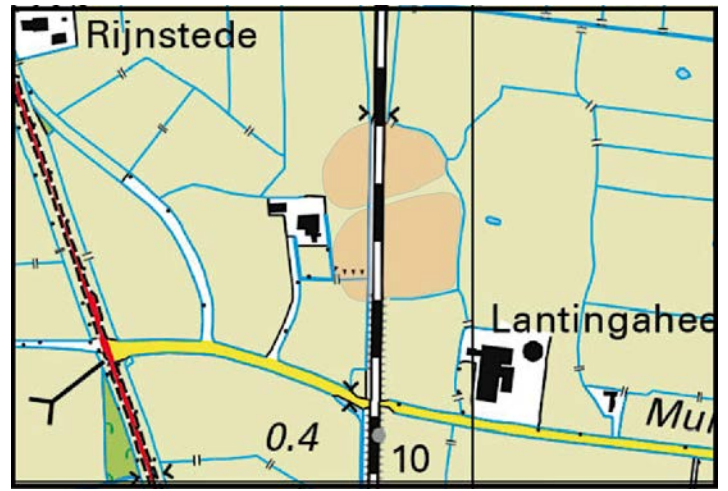
deze periode zijn vrijwel alle wierden en terpen ontvolkt. Archeologen spreken van de "stille vierde eeuw" (2). Alleen in Ezinge en op enkele terpen in Oostergo is tot nu toe een restbewoning aangetoond. Ook in Zuid Nederland en België en een eeuw later in Ost-Friesland verdwijnt de bewoning vrijwel volledig. De reden hiervoor is onduidelijk en onderwerp van onderzoek. Het is de tijd van de Volksverhuizingen (350-450 n.C.).

Enkele eeuwen later zijn de meeste wierden en terpen weer bevolkt. De nieuwe bewoners komen uit het oosten en hebben een Angelsaksische achtergrond. Ze worden wel aangeduid als de "nieuwe Friezen". Veel wierden en terpen worden in de eeuwen die volgen flink uitgebreid; zowel in de hoogte maar vooral in de breedte. De meeste wierden en terpen steken uiteindelijk 3 tot 5 meter boven het maaiveld uit. De spoorwegterp van Sauwerd/ Adorp is een uitzondering. De wierde werd blijkbaar niet opgehoogd en de 2 meter hoge wierde steekt nu nog ruim 1 meter boven het maaiveld uit. Blijkbaar is er sinds het ontstaan van de wierde ca 1 meter klei rondom de wierde afgezet. Als we er vanuit gaan dat de bedijking rond 1100-1200 begint, betekent dit dat in 10 eeuwen tijd ca 1 meter klei is afgezet. Dat komt overeen met bijna 10 cm per eeuw; een getal dat ook de archeoloog Van Giffen berekende. Dit getal past goed bij de gemiddelde zeespiegelrijzing, die ook nu nog ca 10 cm/eeuw bedraagt (maar dat blijft helaas niet zo !).

Dat de spoorwegwierde niet werd opgehoogd pleit voor de hypothese dat de woonheuvel niet werd herbewoond. Helemaal zeker is deze aanname echter niet. Miedema constateert op basis van scherfvondsten dat zowel de noordelijke als de zuidelijke wierde na de 8e eeuw zeker werd herbewoond. Ze vond naast veel scherven uit de Romeinse tijd ook tientallen kogelpotscherven die uit de volle of late middeleeuwen dateren. Vermoedelijk is de herbewoning in de late middeleeuwen zeer bescheiden geweest. We kunnen denken aan één boerenerf dat hier ontstond in een periode waarin de

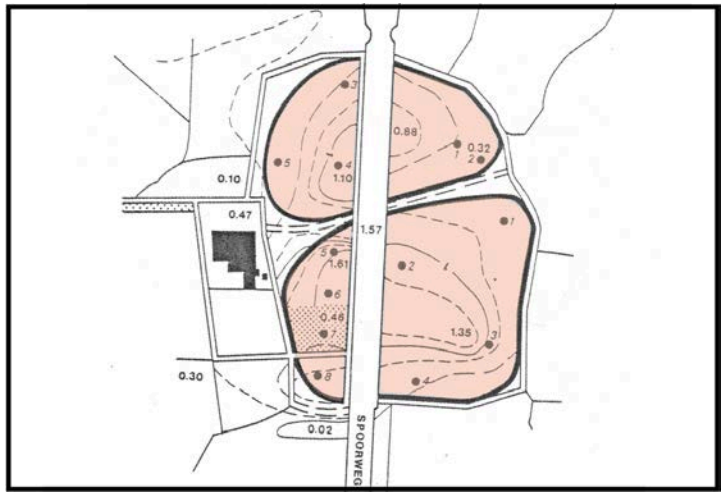
Afb. 1 De kadasterkaart van 1834. Bron: HISGIS

Afb. 2 De topografische kaart 1:20.000. Bron: Topotijdreis

Afb. 3 Actueel hoogtebestand Nederland (ahn). Bewerking: Bas van de Wetering

Afb. 4 De Spoorwegterp volgens Marijke Miedema (1). De nummers geven de boringen weer

zee minder actief was en het geen kwaad kon om op zo'n lage wierde te gaan wonen. Als we de digitale hoogtekaart van de wierde bekijken, dan valt in de zuidoosthoek een duidelijke verhoging waar te nemen. Dit zou de locatie van het inmiddels verdwenen laatmiddeleeuwse boerenerf kunnen zijn.

In 2002 is de spoorbaan Sauwerd-Groningen verdubbeld en werd er langs het spoor een brede sloot gegraven. Deze sloot doorsneed een klein deel van de zuidkant van de wierde. Schrijver dezes heeft destijds het profiel van de sloot gefotografeerd. In de wand was de gedempte ringsloot en een dichtgeslibd geultje zichtbaar. Opvallend was het grote aantal scherven uit het begin van de jaartelling dat hier te vinden was.

We zijn heel benieuwd naar de resultaten van de opgraving. Nieuws over de opgraving is te vinden op www.mug.nl/milieu-archeologie/archeologische-opgravingen/vondsten-adorp en natuurlijk op onze eigen website www.ubbega.nl.

Bronnen:

- (1) M Miedema, *Vijftwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen*. Academisch proefschrift VU Amsterdam, 1983.
- (2) A Nieuwhof, *De lege vierde eeuw*. In: A Nieuwhof (Red). *Van Wierhuizen tot Achlum, Jaarverslagen van de Vereniging voor Terponderzoek 98, 83-98, 2016*.

Archief Historische Kring

Het archief van de Historische Kring is nu gehuisvest in een ruimte achter de Dorpswinkel In Sauwerd. We hebben daar een ruime en lichte kamer gekregen. Eind mei zijn alle kasten en laden weer gevuld en kan er weer een begin worden gemaakt met een nieuwe start (na omzwervingen via de bezemkast van de dokterspraktijk). Met een versterkte archiefcommissie (Peter Stuuut is als nieuw lid verwelkomd) moet het aanbrengen van orde en structuur zeker lukken. Vooral het verbeteren van de zoekfunctie en

toegankelijkheid van documenten zal beter moeten (en kunnen). De combinatie van het papieren archief met het digitale archief (op onze website) zal een mooie klus worden. Elke woensdagmiddag van 16.00-18.00 uur, althans buiten de schoolvakanties, is de archiefcommissie aan het werk en zijn dus ook belangstellenden van harte welkom. Kom eens een kijkje nemen!

Oud Nieuws

Schoolkinderen Sauwerd op Heksum.

Deze foto is gemaakt in waarschijnlijk mei 1941; maker onbekend, maar waarschijnlijk is dat Meindert Veldman zelf geweest. De foto is getiteld "Vlaswieden". De bedoeling was dat de schoolkinderen zouden helpen met het wieden van onkruid tussen de vlasplantjes; om het aantrekkelijk te maken, noemde Veldman het *blomkes plukken*. De schoolklas kreeg voor het wieden speciaal vrij van meester Bergsma

Van links naar rechts: Jan Deemter, Jan Bijsterveld, Freerk Veldman, Kees Goed, Tinie Bosker, Gretha Bakker, Rika Bijsterveld, Tetje Toonstra, Alina Veldman, Aaltje Kim (spelling moeilijk te lezen), Griet Mulder, Lien Holthof, Jan Anne Veldman (voor), Jan Luitje Bijsterveld (achter), Nette Dijk, Abel Pettinga, Brechtje Bijma, Rika Heikema, Tiet Brandsma en Hilje van der Beek. Jan Luitje Bijsterveld was de eerste arbeider of voorman bij familie Veldman.

Met dank aan Freerk en Jan Anne Veldman.

Tips

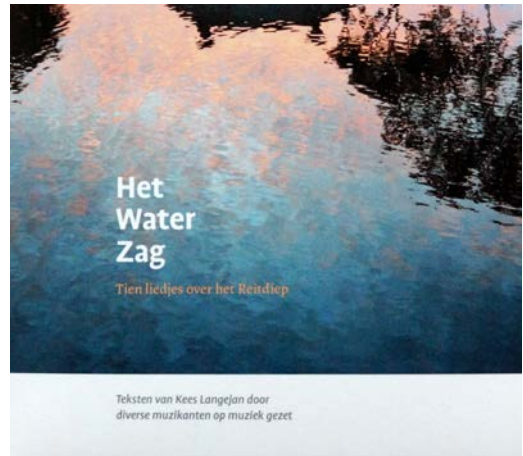
Het noorden in kaart

HOVO Noord-Nederland verzorgt diverse cursussen en lezingen over een breed scala aan onderwerpen. Van filosofie tot architectuur, van geschiedenis tot sterrenkunde. Zo ook een korte cursus (6 hoorcolleges) over de wijze waarop Nederland in kaart is gebracht. Historische kaarten zijn dan een mooie aanleiding om door onze geschiedenis te wandelen. Gedrukte kaarten, maar ook zg. manuscriptkaarten, atlanten en andere kaartboeken komen aan de orde; de drie noordelijke provincies komen apart aan de orde. De cursus wordt afgesloten met een bezoek aan een archiefbewaarplaats, waar originele kaarten bekeken kunnen worden.

De cursus vindt plaats in het najaar, kost € 123,50 en wordt gegeven door Paul Brood, archivaris en rechtshistoricus. Meer informatie: www.hovonoordnederland.nl

Het Water Zag

*Zie het water tussen de dijken; een ader van het verre wad,
Een spiegel van de hoge hemel, gevangen in een kaarsrecht pad*

Dit zijn de eerste twee regels van één van de liedjes op de nieuwe CD "Het Water Zag", dit voorjaar uitgebracht. De teksten van de in totaal tien liedjes zijn allemaal van Kees Langejan uit Garnwerd, door diverse muzikanten op muziek gezet. Eén ding hebben ze gemeen: ze gaan allemaal over het Reitdiep, dé verbinding tussen Stad en de zee. Het is een mooie CD, die als het Reitdiep zelf, veel kleur en afwisseling biedt.

Informatie: www.marikesj.nl

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Be Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com

Contactadressen Historische kring Ubbega

Ben Westerink, Zuiderstaat 5, 9774PL, b.h.c.westerink@rug.nl (voorzitter)

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris).

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774PL Adorp, kwerrod@gmail.com (penningmeester / ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt 15 euro per jaar en kan alleen door automatische inschrijving worden voldaan.

De prijs van DIEPGANG bij losse verkoop is 2.50 euro per stuk (nummer van 12 pagina's).

DIEPGANG wordt geprint bij de Chris Russell te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.